

Posebnu tematsku cjelinu čine prilozi s područja likovne umjetnosti Istre (i Dalmacije). Ilustrativno bogatim prilogom (29 posebnih ilustracija slika, oltarskih pala, crkava i kapela, djela iz kodeksa, različitih provenijencija, muzeja, privatnih kolekcija, samostana) koji prati saopćenja autora o slikarstvu i arhitekturi, tumačenja o autorima i školama, majstorima i djelima, vezama i motivima djela (radovi *K. Prijatelj*, *T. Pignatija* i *D. Paliaga*) dopunjen je panorama jednog razdoblja i jednog područja intenzivnog kulturnog djelovanja i širega značenja unutar europskoga kulturno-društvenoga kompleksa (tu valja dodati i sepcijaliziranu studiju o istarskoj toponomastici autora M. Doria o pitanjima lingvističkih i dijalektoloških varijeteta).

Ljerk Schiffler

Slobodan Žunjić

ARISTOTEL I HENOLOGIJA.

PROBLEM JEDNOG U ARISTOTELOVOJ METAFIZICI,

Izdavač: Prosveta, Beograd, 1988, 452 str.

U Žunjićevu analiziranju henološke problematike u Aristotelovoj metafizici mogu se razabrati dva osnovna aspekta koji uvelike određuju njegov pristup: to je s jedne strane specijalističko i imanentno-interpretacijsko iščitavanje osnovnih henoloških mjesta u *Metafizici*, a s druge njegovo isticanje činjenice da *jedno*, kao jedan od »najstarijih pojmova zapadnoevropske filozofije« (9) predstavlja i »uvek prisutni stožer filozofskog mišljenja« (11), kojemu danas, kada on sve više gubi na aktualnosti, treba posvetiti posebnu pažnju. Stoga autor i uzima za motto ove knjige Aristotelovu postavku οὐδέ γὰρ ἐνδέχεται νοεῖν μὴ οὐοῦντα ἔν (Metaph. Γ 4. 1006b10), jer ako se ne može misliti a da se ne misli jedno, onda to isto vrijedi i za filozofiju; a istraživanje pojma jednog omogućuje Aristotelu postuliranje jedinstva prve filozofije te njezine samosvojnosti. Knjiga svršava analizom upravo toga problema (»2.4.0. Jedinstvo stvarnosti i jedinstvo filozofije«). Put kojim se do toga dolazi višestruko je posredovan. Žunjić najprije analizira predsokratovska razumijevanja problematike jednog (19-89), zatim Platonovo (89-167) i Speusipovo (167-207) razumijevanje, da bi tek drugu polovicu knjige (207-405) u cijelosti posvetio Aristotelovoj henologiji.

S predsokratovcima jedno ulazi među središnje pojmove filozofije mijenjajući ujedno i svoj morfološki status – pojavljuje se, naime, kao imenica, τὸ ἐν. Analizirajući problematiku jednog u predsokratovaca, Žunjić dolazi do zaključka da su oni »formirali misaonu situaciju u kojoj je tek bila moguća *sistematska analiza* ovog temeljnog pojma grčke filozofije« (86). Prije svega, predsokratovci egzemplifikacijom različitih tipova jednosti pokazuju višeznačnost jednog – Milećani razumiju jedno kao jednost porijekla iz vode, zraka ili apeirona; Ksenofan teologizira jedno; za Heraklita jedno je iznad i u osnovi opreka; pitagorejci poimlju jedno u brojnom smislu jedinice; u Parmenidovoj poemi Aristotel »retrospektivno otkriva zgrušana« (47) tri momenta: jednost po pojmu, jednost u smislu neprekidnosti i jednost u smislu nedjeljivosti; Zenon pokazuje aporetičnost jednog i mnoštva; »Empedokle i Anaksagora *jedno u smislu mešavine i celine*, a Demokrit je dao prvi nagoveštaj svesti o ovoj *višeznačnosti*« (87). Budući da je naznačivanje višeznačnosti problema prvi i jedan od najvažnijih momenata Aristotelova filozofijskog istraživanja, nesumnjivo je da njegovo obraćanje predsokratovcima nije samo historijske, nego i problemske naravi. Nadalje, predsokratovci formuliraju i opreku koja neprestano određuje grčku filozofiju, naime opreku jednog i mnoštva a, osim toga, povezujući problem jednog s problemom načela i uzroka, oni Aristotelu zadaju i »najteži problem njegove filozofije: *jedinstvo stvarnosti*« (87).

U kontekstu problematike jednog, Žunjić dalje tumači, pokazuje se i sva specifičnost odnosa između Platona i Aristotela. Kao što se Platon počinje udaljavati od Sokrata upravo u trenutku preuzimanja henoloških tema, tako je i opreka između Platona i Aristotela možda najjasnija na ovome području. Platonovo postuliranje ideja kao ideala jednosti, odnosno kao onoga što oličuje jednost, istost i postojanost karakteristično je za srednje razdoblje njegova filozofiranja, a to je i prva tema Aristotelove kritike. Žunjić tu kritiku rekonstruira oslanjajući se prije svega na Aristotelovo »vraćanje« teorije ideja na stajalište homonimije (jednakoimenosti); radi se, naime, o tome da ideja svoju objedinjavajuću funkciju zadobiva zahvaljujući činjenici da postoji mnoštvo stvari s istim imenom. Što se tiče teorije »jedno iznad mnogog« kao takve, autor uočava tri osnovne poteškoće koje u tom smislu Aristotel pripisuje Platonu: poteškoću s idejama negacije, poteškoću s idejama relacija te problem »trećeg čovjeka«. U kasnijim dijalozima u Platona dolazi do obrata: »Istinsko bivstvovanje ideja se više ne posmatra kao *monolitna jednost po sebi*, već kao neka *celina*, koja treba da ustroji mnoštvenost uzornih oblika i njihovih neuzornih primera, kako "u sebi", tako i "prema drugom" (122). Platon pribjegava dijalektizaciji jednog i mnoštva i na taj način opovrgava njihovu apsolutnu suprotstavljenost; odbacuje i elejsko apstraktno jedno i sofističko-erističku vladavinu mnoštvenosti. No, ni to ne zadovoljava Aristotela: »Oprečnost jednog i mnoštva Aristotel savladuje na drugi način, uvođenjem pojmovnih razgraničenja između "podležeg" i "slučenog", odnosno između "možnosti" i "udevoljenosti"« (131).

Kao posrednika između Platona i Aristotela Žunjić analizira Speusipa, Platonova nasljednika na čelu Akademije. Njegovu poziciju on tumači kao svojevrsnu simbiozu matematike i ontologije u kojoj je jedno s jedne strane »neminovno *brojno jedno* i *neka jedinica*, a s druge, ono je *jedno po sebi*, emfatično izdvojeno iz niza brojeva...« (181). Speusip dosljedno izbjegava određivanje jednog, ono ostaje odvojeno i iznad sućeg i ostalih brojeva. Stoga ono nije niti u brojevima niti u inteligibilnoj sferi, nego »*izvan nebesa*«; no, Žunjić naglašuje da kozmologijska razdioba sfera u Speusipa nije istovjetna s ontologijskom stratifikacijom. Slabost je te ontologijske stratifikacije u tome što Speusip ovdje ne uspijeva iznaći zadovoljavajuću kauzalnu svezu između pojedinih slojeva bitka (ἄρχαί, ἀριθμοί, μετέσθη, ψυχὰς, σώματα ἀσθητά). Tu svezu on pokušava ustanoviti na jezičnom planu analizom sinonimije, homonimije, polinomije i paronimije te dolazi do pojma sličnosti, »preko kojih je uspostavljao *različite oblike jednosti*, mnogo fleksibilnije od *jednosti roda* (saimenosti)« (194). No, ovu organizaciju višeznačnosti, iako je djelomično preuzima od Speusipa, Aristotel znatno izmjenjuje time što pravi pomak od nominalizacije k ontologizaciji značenjskih odnosa; u njega se, naime, u spisu o kategorijama, homonimno, sinonimno i paronimno ne razdjeljuju riječi *nego stvari*.

U Aristotelovu teoriju jednog Žunjić nas uvodi aporijama B Knjige *Metafizike*, od kojih je ukupno šest (6, 7, 9, 11, 13, 15) posvećeno načelnosti jednog. U tome kontekstu on veli: »Bez velikog preterivanja moglo bi se reći da je osnovno pitanje knjige nedoumica pitanje o *prirodi jednog* i načinu njegovog razmatranja u filozofiji« (209). Ovo »bez preterivanja« prihvatljivo je ima li se u vidu činjenica da je Žunjić jedinstvo stvarnosti i filozofije označio kao najteži Aristotelov problem. Budući da filozofija mora biti znanje o načelima, »ona bar provizorno mora ispitati kako stoji stvar s *načelnošću jednog*« (210). Preko aporije općenitosti i pojedinačnosti načela i jednoga dolazi se do problema odnosa jednoga i sutstva (οὐσία; Žunjić prevodi: bivstvo). Naime, načela trebaju biti nešto opće, ali onda nisu sutstvo, a ako nisu sutstvo nisu ni načela. Autor tu poteškoću formulira tako što kaže da načela moraju biti »i nešto objedinjavajuće i nešto *brojno jedno*« (224). A u tome i jest najteže i »najveću aporiju imajuće« Aristotelovo pitanje: jesu li jedno i suće nešto drugo do sutstva sućih (... τὸ ἓν καὶ τὸ ὄν ... οὐχ ἕτερόν τι ἔστιν ἄλλ' οὐσία τῶν ὄντων; Metaph. Bl. 996a5-7)? Aristotelov je odgovor na to pitanje negativan, a Žunjić iznalazi četiri razloga tome: 1. ako bi jedno i suće bili sutstvo, onda bi sve bilo sutstvo i bilo bi samo jedno suće, pa bismo se vratili na Parmenidovu poziciju; 2. ako je jedno sutstvo, nerazumljivo je postojanje brojeva kao odvojenih stvari; 3. u Metaph. N1 »Aristotel spori da je jedno bivstvo na taj način što pokazuje da je takvo učenje nesaglasno sa postav-

ljanjem *jednog kao oprečnog načela* u stvaranju brojeva« (229); 4. ako je jedno po sebi sutstvo, onda je ono ništa, budući da bi kao apsolutno ono bilo nedjeljivo, »pa ne bi ni uvećavalo ni smanjivalo nešto drugo« (229). Iz toga slijedi da je jedno prirok (κατηγόρημα), ali ne običan nego opći prirok koji pripada svemu a ne predstavlja bit ničega. U tomu se sastoji logički status jednog; po svojoj funkciji ono je mjera, a taj moment Žunjić analizira u svezi s gnoseolojskim aspektom.

Ipak, sva su ova određenja jednog još uvijek negativna, odnosno ona ne govore ništa o njegovoj pravoj prirodi. Zato autor u drugome odjeljku rasprave o Aristotelovoj teoriji jednog (»2.2.0. Od mnogoznačnog do nadrodovnog jednog«) istražuje Aristotelovu postavku preko koje je uopće moguće doći do određenja pravoga značenja jednog: to je postavka o njegovoj višeznačnosti. Ovu klasičnu temu Aristotelove ontologije (jer jedno je višeznačno kao i suće) i filozofije uopće (jer nemoguće je, prema Aristotelu, iznaći pravi smisao problema ne istraži li se mnogostrukost njegova izricanja) on započinje ispitivanjem Aristotelova razlikovanja homonimnog, sinonimnog i paronimnog (jednakoimenog, saimenog i mimoimenog, kako on posve opravdano prevodi ove izraze) izricanja s početka spisa o kategorijama. Posebnu važnost daje homonimiji i to odnosu homonije πρὸς ἓν i κατ' ἀναλογίαν. Pritom vrlo razložno odbacuje srednjovjekovnu redukciju organizacije homonimije na analogiju naglašavajući da skolastika u odnosu *analogia attributionis-analogia proportionalitatis* posve nekritički asimilira strukturu πρὸς ἓν i κατ' ἀναλογίαν: »Osnovni organizacioni princip jednakoimenosti filozofskih pojmova za Aristotela nije *srazmera* (analogija), već odnos 'spram jednog', a taj odnos nije identičan sa analoškim i ne da se na njega svesti« (274). Do odnosa πρὸς ἓν može se doći i preko paronimije, a Žunjić ističe razlike između tih dviju vrsta odnosa pokazujući da oni nisu posve istovjetni, kao što neki komentatori (npr. G.E.L. Owen i G. Patzig) misle; jer: 1. elementi su paronimnog odnosa jezični, a u odnosu πρὸς ἓν istoimeni u svojim različitim iskazivanjima; 2. referentna točka u paronimiji nije istoga reda s elementima koji ulaze u odnos, kao što je to slučaj u odnosu πρὸς ἓν i 3. struktura πρὸς ἓν prožima sve kategorije, a paronimija ne (282-283).

No, unatoč svojevrsnu paralelizmu između višeznačnosti jednoga i sućeg, bilo koji način organizacije u odnosu na suće ne mora vrijediti i za jedno, iz jednostavnog razloga što se jedno javlja i u središnjem značenju i u relativima. Može li se onda kategorijalna razdijeljenost jednog svesti na kategorijalnu razdijeljenost sućeg? Žunjić na ovo pitanje odgovara vrlo oprezno: »... iskazi o istosti *jednog i bivstvujućeg ne smeju [se] shvatiti kruto* u smislu potpunog identiteta« (297); »jedno nije identično sa bivstvujućim i nije nešto bivstvujuće, ali je al pari sa bivstvujućim« (298); »jedno... nema isto značenje sa bivstvujućim, već samo jednak obim primene« (ibid.) – sve to Aristotel vrlo jasno naglašuje u stavovima ἕκαστ' ὅσα περ τοῦ ἑνὸς εἶδη, τοσαῦτα καὶ τοῦ ὄντος εἰσὶν (Metaph. Γ 2. 1003b34) i ταῦτ' ἅρα εἰς ἄνθρωπος καὶ ὢν ἄνθρωπος καὶ ζῷον (1003b26). Iz toga »relativnog identiteta« jednog i sućeg, koji je u svezi sa srednjovjekovnom formulom *ens et unum convertuntur*, proizlazi njihova transkategorijalnost, a time se nalazimo u blizini nauka o transcendentalijama. Eventualnom Aristotelovu transcendentalizmu Žunjić pristupa isto tako oprezno, budući da Aristotel pojam jednog uvlači u teoriju opreka, gdje ono gubi svoju transcendentalnost (Metaph. Γ 2. 1004b31-1005a2). Jedno kao opreka zapravo je unutarkategorijalno jedno i spada u kategoriju kvantitete. No, budući da se sve opreke opet izriču πρὸς ἓν, mimo njih mora postojati neko izvornije jedno, a to je sutstvo. Istraživanje odnosa jednog i sutstva jedan je od najzanimljivijih momerata Žunjićeve studije, a ono započinje poglavljem »2.3.0. Tipologija jednog i jednost bivstva« i, u strožem smislu, odjeljkom »2.3.4. Jednost bivstva«. Glavnu ideju vodilju toga istraživanja on formulira ovako: »Aristotel je sporio *bivstvenost jednog* ne da bi jedno potpuno razdvojio od bivstva, nego da bi uspješnije pokazao u kom smislu je ono *bitno svojstvo bivstva*« (364), a uz to u bilješci zapisuje: »Može se reći da je na ovaj način određen glavni motiv usioloških rasprava u *Metafizici*«. Tako on trostruko prvenstvo sutstva u Metaph. Zl. 102832-33 (λόγῳ καὶ γνῶσει καὶ χροῶν) tumači prije svega kao pitanje o načinu pripadanja jednog sutstvu. Isto tako rekonstruirala tri uvjeta koje nešto

mora zadovoljavati da bi bilo sutstvo (mora naime biti ὑποκειμενον, χωριστόν i τόδε τι) te naglašuje da »ovi uslovi... posredno predstavljaju merila *jednosti bivstva*« (371). Ontologijski primat sutstva spram ostalih kategorijalno raspoređenih bića jest u njegovoj odvojenosti i *jednosti*, a »posledica ovog naglašavanja odvojenosti i samobitnosti bivstva jeste *umnožavanje jednosti* unutar svemira nauštrb njegove *jedinstvene celovitosti*« (402).

Iako ovako istumačen pojam sutstva može sugerirati da je u njemu sadržan odgovor na pitanje o tome što je za Aristotela u pravome smislu jedno, taj se zaključak ne dá jednostavno izvesti. Žunjić naime ističe *relativnu* jednost sutstva, a ta relativnost proizlazi iz različitosti određenja koja Aristotel pripisuje tome pojmu te iz njegove mnoštvenosti. Kako onda uspostaviti toliko traženo jedinstvo stvarnosti i jedinstvo filozofije? Time se autor bavi u zadnjem poglavlju knjige, a njegova je argumentacija usmjerena na pokazivanje kako problemskoga jedinstva Aristotelove filozofije, tako i jedinstva znanja unutar nje. Ovo se pitanje jedinstvo uspostavlja putem neodvojive sveze koja postoji između organizacije kategorijalne mnoštvenosti bića u strukturi πρὸς ἕν i organizacije kauzalno-teleološkog sklopa po načelu »niza« (εφεξῆς); ta činjenica pokazuje da »postoji podudarnost prvog bivstva u kategorijalnom svodenju i prvog bivstva kao nepokretnog pokretača u nizu« (426) te da se »odnos "spram jednog" i "niz" međusobno povezuju preko "srazmere"« (ibid.). Na taj se način, u smjeru od ontologijske k teologijskoj razini razmatranja, i ocrtava jedinstvo »tražene znanosti«.

Pokušamo li prosuditi u čemu se sastoji osnovna važnost ove studije, onda prije svega moramo naglasiti da ona unosi dosta novih elemenata u proučavanje Aristotelove prve filozofije. Iako je pojam jednog u raspravama o Aristotelu i dosada bio eksponiran kao važan moment, u ovoj ga knjizi nalazimo ne samo vrlo sustavno objašnjenog, nego i stavljenog u samo središte pitanja o pravoj naravi i smislu Aristotelove metafizike. Ipak, ovakvo se čitanje Aristotela ne bi moglo jednostavno nazvati henologijskim, budući da bi takva kvalifikacija bila upravo obrnuta od Žunjićeve intencije koja, posredno, želi otkloniti mogućnost bilo kakva jednostranog tumačenja. Njegova je argumentacija vrlo koherentna i jasna, terminologijski utemeljena (posebno su z. imljiva prevodilačka rješenja ključnih Aristotelovih ontologijskih naziva) te potpomognuta opširnomo sekundarnom literaturom. U procjeni knjige ne treba zanemariti još jedan bitan detalj: budući da u nas gotovo i ne postoji sustavnije proučavanje Aristotelove metafizike, ovo bi djelo moglo poslužiti kao snažan poticaj za popravljavanje takve situacije.

Filip Grgić

ARISTOTELES, KATEGORIEN,

übersetzt und erläutert von Klaus Oehler,

Akademie-Verlag, Berlin 1984.

(Aristoteles: Werke in deutscher Übersetzung. Hrsg. von H. Flashar, Band 1, Teil 1)

Pred nama je deseti njemački prijevod Aristotelova spisa *Kategorije*, obogaćen dosad najopsežnijim objašnjenjima u koje spadaju »Uvod« (37-120), bibliografija (120-153), komentari uz tekst (158-289) te popis mjesta iz *Corpus Aristotelicum* na kojima se nabrajaju kategorije (289-293). Ktome, tu su i kraće »Uvodne napomene uz petnaest poglavlja *Kategorija*« (153-158), popis logičkih simbola (293) i predmetno kazalo (294-296). Prijevod je raden na temelju grčkoga izvornika što ga je izdao L. Minio-Paluello (Oxford 1949. 1956).

Od prvog prijevoda na starovisokonjemački (Notker Labeo u XI. st.) te novovisokonjemački (Salomon Maimon 1794) i mnogih izdanja nastalih u doba pojačana interesa za proučavanje Aristotela u XIX. i XX. st, može se slobodno reći da se u Njemačkoj (a ni uopće) nije pojavilo izdanje *Kategorija* koje bi po temeljitosti i opsežnosti komentarā nadmašilo ovaj Oehlerov spis. Po tome se on približuje i antičkim komentarima. Velik je posao uradio Klaus Oehler